

Azərbaycanda ərazi klasterlərinin inkişaf perspektivləri: imkanlar və problemlər

II yazı

Azərbaycanda regional klasterlərin inkişafı ilə bağlı dövlət siyasətinin çərçivələri və istiqamətləri son illər qəbul edilən müxtəlif dövlət proqramlarında, hökumətin konsepsiya və strategiayalarında əks olunub. Məsələn, 2012-2020-ci illərdə üzümçülüyn inkişafına dair dövlət Proqramına əsasən üzüm istehsalı və emalı sahəsində klasterlər yaradılmalıdır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında daqeyd edilir ki, iqtisadiyyatın klasterlər əsasında inkişafı çərçivəsində neft, qaz emalı və neft-kimya zavodlarından ibarət kompleksin inşası təmin edilməli, ölkənin bölgələrində iqtisadiyyatın prioritet sahələri üzrə ərazi-istehsal klasterləri yaradılmalıdır. Eyni zamanda, sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün dövlət Proqramında da sənaye klasterlərinin yaradılmasının vacibliyi əks etirilib. Nəhayət, 2016-cı ilin dekabrında təsdiqlənən milli iqtisadiyyatın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi klaster yanaşmasının tətbiqinə daha çox diqqət yetirir və sektorların inkişafı üzrə ən müxtəlif xəritələrdə klaster mexanizminin tətbiqi ilə bağlı yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”nə görə, Azərbaycanda regionlarda işçi qüvvəsinin Bakı şəhərinə nisbətən əhəmiyyətli səviyyədə ucuz olması bölgələrdə əməktutumlu klaster inkişafı üçün böyük potensial formalaşdırır. Bu baxımdan əyalətlərdə təhsil-təlim prosesi və ixtisaslı kadr hazırlığı, klaster yaratma təşəbbüslərinin dəstəklənməsi əsas prioritetlər sırasına daxil edilib. Universitet klasterlərinin “təhsil–tədqiqat–innovasiya” zəncirinin effektivliyini artırma biləcəyi nəzərə alınaraq bəzi ixtisaslaşmış universitetlərdə klasterlərin yaradılmasının təşviqi, bu klasterlərdə əldə olunan elmi nəticələrin istehsala tətbiqinin stimullaşdırılması nəzərdə tutulur.

Strateji Yol Xəritəsinə görə, kiçik-orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin bazarlarda mövqelərinin qorunub saxlanması və istehsal xərclərinin azaldılması məqsədilə horizontal və vertikal klasterlərin yaradılması vacibdir və sənaye klasterləri daxilində istehsal olunan məhsullarda KOS subyektlərinin payının 40 faizə çatdırılması və 3 innovasiyayönümlü regional klasterin yaradılması hədəf göstəricilər olaraq müəyyən edilib. Sənəddə nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri budur ki, KOS subyektləri üçün özəl investisiyalara əsaslanan yeni özəl sənaye klasterləri yaradılsın. Bundan əlavə, Yol Xəritəsində qeyd edilir ki, istehsalın xarakterinə uyğun olaraq üzüm, pambıq, tütün və təbii çayın ilkin emalı müəssisələri həmin məhsulların istehsal edildiyi regionlarda yerləşsə də, ərazi klasterlərinin yaranmasına səbəb olmamışdır. Belə ki, bu müəssisələrdə yalnız ilkin emal prosesləri həyata keçirilir. İlkin emaldan keçən məhsul isə ya ixrac olunur, yaxud da istehlak bazarlarında yerləşən müəssisələrdə son məhsula çevrilir. Bunu nəzərə alaraq, hər bir bölgənin potensialına uyğun aqrar-sanaye

əsasında klasterlərinin yaradılması, aqroparklar, aqrobiznes inkubatorları və startaplar şəbəkəsinin genişləndirilməsi mühüm hədəflərdən biri kimi müəyyən edilib.

Lakin dövlət proqram və strategiyalarında klasterləşmənin iqtisadi inkişaf vasitələrindən biri kimi müəyyən edilməsi nə qədər müsbət addım olsa da, bu mexanizmin uğur qazanması üçün ciddi analizlərə ehtiyac var. İlk növbədə klasterlərin inkişafına mane olan amillər müəyyən edilməli, onların aradan qaldırılması üçün strateji yanaşmalar ortaya qoyulmalıdır. Beynəlxalq təcrübələrin analizi göstərir ki, ərazi klasterlərinin inkişafına mane olan bir sıra tipik əsas faktorlar mövcud olur. Əsas manelərdən biri ölkədə innovasiyaların zəif inkişafıdır. Xüsusilə də biznes sektorunun innovasiyalara marağı zəif olduqda, klasterlərin inkişafı çətinləşir. Dünya Bankının statistikasına əsasən, inkişaf etmiş ölkələrdə araşdırma və inkişaf (R&D) xərclərinin ÜDM-də payı 2-4% intervalında dəyişir. Ən yüksək göstərici İsrail, Finlandiya və Koreya kimi iqtisadi baxımdan qabaqcıl ölkələrdə müşahidə edilir. Eyni zamanda, adı qeyd olunan ölkələrdə araşdırma və inkişaf (R&D) üzrə xərcləmələrin əhəmiyyətli hissəsi məhz biznes sektoru tərəfindən reallaşdırılır. Məsələn, İsraildə araşdırma və inkişaf xərclərinin 80%-dən bir qədər çoxu məhz sahibkarların payına düşür. Ümumilikdə inkişaf etmiş ölkələrin demək olar ki, hamısında tədqiqat və araşdırma ilə bağlı xərclərin orta hesabla 50-80%-i məhz biznes sektorunun, yerdə qalan hissəsi isə hökumətin və universitetlərin hesabına təmin edilir. Dünya Bankının məlumatına görə, Azərbaycanda araşdırma və inkişaf üzrə xərclərinin ÜDM-də payı təxminən 0.2% ətrafındadır. Dövlət Statistika Komitəsinin tədqiqat və işləmələrlə bağlı xərclərin strukturuna dair məlumatına görə, həmin xərcləmələrdə biznes sektorunun xüsusi çəkisi cəmi 5% təşkil edir. Bu problemin həllinin əsas yollarından biri tədqiqatların kommersiyalaşmasıdır. Tədqiqat təşkilatlarının innovasiya və texnoloji tapıntılarının bazar dəyəri, müştəriləri olmalıdır. Onların məhusllarını asanlıqla reallaşdırma bilməlidirlər. Eyni zamanda, innovasiyaları maliyyələşdirən, texnoloji layihələrin riskini üzərinə götürən vençur fondlar mövcud olmalıdır. Texniki-texnoloji ixtisaslar alan tələbələrin, bu sahənin alimlərinin elmi araşdırmalarını və innovativ ideyalarını maliyyələşdirən mexanizmlər işlək və əlçatan olmalıdır. Bundan əlavə, universitetlərin elmi araşdırma potensialının gücləndirilməsinə ehtiyac var. Hazırda Azərbaycanda araşdırma və inkişaf xərclərinin ən yaxşı halda 8%-i universitetlər vasitəsilə reallaşdırılır və həmin vəsaitin özü də kifayət qədər azdır (2016-cı il üzrə 10 mln. manat və ya 6 mln. USD).

KOS-ların klasterlərə zəif cəlb edilməsi növbəti manelərdən biri hesab edilir. Klasterləşmənin uğurlu nümunələrinin yarandığı ölkələrin hamısında klasterlərin aparıcı oyunçuları sırasında KOS-ların xüsusi yeri var. KOS-ların klaster inkişafında aktiv rol alması üçün onların bilik və bacarıqlarının yüksək olmasından savayı zəruri həcmdə ilkin kapitalın mövcudluğu da mühüm şərtlər sırasındadır. Xüsusilə də startaplar üçün maliyyəyə çıxışı asanlaşdıran mexanizmlərin zəif inkişaf etdiyi, KOS-ların müxtəlif təşviq mexanizmləri ilə rəqabət potensialının gücləndirilmədiyi şəraitdə klasterlərin formalaşması, iqtisadiyyatda aparıcı rol oynaması çətin baş verir. Bu problemin həlli üçün yollardan biri KOS-ları dəstəkləyəcək investisiya və vençur fondlarının yaradılması və inkişafı üçün insitutsional mühitin yaradılması ola bilər.

Regional inkişafda klaster mexanizminə mane olan amillərin aradan qaldırılması üçün əsas vasitələrdən biri klaster inkişafına dair strategiyasının işlənməsi ola bilər. Klaster siyasətinin hədəfləri, hökumətin bu siyasətdən gözləntiləri, dəstək mexanizmləri, klasterlərin formalaşdırılması meyarları və klaster xəritələşməsinin prinsipləri, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının çərçivələri bir strategiyada əks etdirilməlidir. Strategiya çərçivəsində ərazi klasterlərinin inkişafın mane olan faktorların aradan qaldırılması üçün regionların rəqabətçilik analizlərinin aparılması çox önəmlidir. Nümunə üçün Avropa Birliyi çərçivəsində regional klasterləşmə üçün “3 ulduz” adlanan statistik analiz üsülündən geniş istifadə edilir. Bu metodun mahiyyəti odur ki, hər bir regionun klasterləşmə potensialının aşkarlanması üçün 3 göstərici əsasında qiymətləndirmə aparılır. Həmin göstəricilərə “sahə ölçüsü”, “üstünlük” və “ixtisaslaşma” daxildir. “Böyüklük” göstəricisi regionun hər bir sektoru üzrə iqtisadi göstəricilərinin (məsələn, məşğulluğun, əlavə dəyərin, ixracın və s.) ölkə üzrə analogi göstəricilərə nisbəti kimi hesablanır. Avropa Klaster Observatoriyasının tövsiyyəsinə görə, “böyüklük” əmsalı üçün 10% götürülməsi məqsədəuyğundur. Yəni, ixtiyari regionda hansı sektorun ölkə üzrə yekun göstəricidə payı 10% təşkil etdikdə, həmin sektor 1 ulduz alır və klaster potensialı olan sektor kimi qiymətləndirilir. “Üstünlük” göstəricisi regionun hər bir sektoru üzrə iqtisadi göstəricilərin (məsələn, məşğulluğun, əlavə dəyərin, ixracın və s.) həmin region üzrə analogi məcmu göstəricilərə nisbəti kimi hesablanır. Avropa Klaster Observatoriyasının tövsiyyəsinə görə, “böyüklük” əmsalı üçün 10% götürülməsi məqsədəuyğundur. Yəni, ixtiyari regionda hansı sektorun region üzrə yekun göstəricidə payı 10% təşkil etdikdə, həmin sektor 1 ulduz alır və klaster potensialı olan sektor kimi qiymətləndirilir. “İxtisaslaşma” göstəricisini hesablamaq üçün “üstünlük” əmsalının “böyüklük” əmsalına nisbəti müəyyən edilir və nəticə “1”dən böyük olduqda, həmin sektor 1 ulduz alır və klaster potensialı olan sektor kimi qiymətləndirilir. Ümumilikdə isə “3 ulduz” statistik metodunun mahiyyətinə görə, klaster inkişafının hədəfi kimi araşdırmaya cəlb edilən regionda hər 3 göstərici üzrə ulduz alan sektorlar klaster potensialı olan sahələr kimi prioritet inkişaf istiqamətləri sırasına daxil edilir.

Beynəlxalq təcrübədə klaster potensialının dəyərləndirilməsi üçün başqa bir yanaşma “Rəqabət rombu” metodudur (müxtəlif araşdırmalarda bu “Rəqabət Almazı” üsulu da adlandırılır). Bu üsulu ilk dəfə Maykl Porter “Milli rəqabət üstünlüyü” tədqiqat əsərində təklif edib. Bu metoda görə, hər bir regionun klaster potensialı 4 faktor əsasında qiymətləndirilə bilər. Bu faktorlara istehsal amilləri, firma strategiyası və rəqabət potensialı, regionun tələb potensialı və əlaqədar (həmçinin dəstəkləyici) sektorların mövcud durumu daxildir. Bu üsul ayrıca götürülmüş bir region üzrə klaster strategiyasının hədəfi olaraq seçilmiş sektorların hər biri üzrə dərinləşdirilmiş analizlərin aparılmasını nəzərdə tutur. “İstehsal amilləri” göstəricisi analiz edilərkən regionun təbii ehtiyatları, potensial məhsul (xidmət) istehsalı üçün xammalın mövcudluğu, ixtisaslı işçi qüvvəsi, infrastrukturun durumu, baza xidmətlərə çıxışın vəziyyəti, sərmayə üçün resursların mövcudluğu kimi faktorlar öyrənilir və qiymətləndirilir. “Firma strategiyası və rəqabət mühiti” göstəricisi klaster hədəfi kimi seçilməsi planlaşdırılan sektorda çalışan firma və şirkətlərin potensialının dəyərləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu qiymətləndirmə zamanı sahibkarlıq strukturlarının menecmentinin keyfiyyəti, xüsuslə hesabatlılıq standartlarının tətbiqi vəziyyəti, innovasiyaların tətbiqinə meyli, investisiya

cəlbətmə potensialı, imkanlarından istifadə etdiyi işçi qüvvəsinin peşəkarlıq və ixtisas səviyyəsi, kadr hazırlığına sərmayə qoymaq istəyi, xarici bazarlara çıxışı hədəfləməsi, sağlam rəqabətə nə dərəcədə üstünlük verməsi və rəqiblərinə qarşı nə dərəcədə peşəkar tələblər əsasında mübarizə aparmaq düşüncəsinə malik olması kimi faktorlar diqqətdə saxlanılır. “Regionun tələb potensialı” göstəricisi regionun daxili bazarının tələb həcmi ifadə edir. İstehsal olunan məhsul (xidmətlər) kənara satılmazdan öncə region daxilində ev təsərrüfatlarının və biznes sektorunun istehlakına yönəlir. Daxili tələbin həcmi nə qədər böyük olursa, regionda klasterləşmə üçün münbit imkanlar da bir o qədər artır. “Əlaqədar və dəstəkləyici sektorların mövcud durumu” göstəricisi də ixtiyari regionda klasterləşmə potensialının gerçəkləşdirilməsi üçün önəmlidir. Beynəlxalq təcrübədə, əlaqədar sektorlar dedikdə, məhsul (xidmət) istehsalı üçün xammal tədarükçüləri, xidmət (logistika, rabitə, maliyyə, məsləhət və s.) subyektləri özündə birləşdirən sahələr nəzərdə tutulur. Dəstəkləyici qurumlar isə klaster inkişafını tənzimləyən və yardım göstərən dövlət və yerli özünüidarə qurumları, vətəndaş cəmiyyəti təsisatları, araşdırma institutları və universitetləri daxildir. Qiymətləndirmə zamanı region daxilində bütün bu təsisatların hər birinin fiziki mövcudluğu, onların fəaliyyətinin keyfiyyəti dəyərləndirilməlidir.

Məhz bu cür hərtərəfli və peşəkar işlənmiş strateji yanşma əsasında regional klasterlərin inkişafını təmin etmək mümkündür.

Müəllif: Rövşən Ağayev

Yazı Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (CİPE) dəstəklədiyi tədqiqat çərçivəsində hazırlanıb

© **Materiallardan istifadə edərkən hiperlinklə istinad olunmalıdır**